

ՀԱՄԱՌՕՏ ԱԿՆԱՐԿ
ՆԵՐՍԷՍ ԼԱՄԲՐՈՆԱՅԻ
«ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ՍԱՂՄՈՍԱՑ»
ԳՐՈՒԹԵԱՆ

ԺԲ դարու Հայ եկեղեցւոյ եւ ընդհանուր հայ իրականու-
թեան ամենակարկառուն դէմքերէն եղաւ Ներսէս Լամբրոնա-
ցի, օժտուած բազմատեսակ յատկութիւններով, գիտութեամբ,
իմաստութեամբ, խոհեմութեամբ եւ յատկապէս քրիստոսակէզ
կեանքով: Ալիշան զինք կը կոչէ «մեր եկեղեցւոյ եւ ազգի գե-
րագոյն պսակաց մին»¹ եւ չի վարանիր Ներսիսեան կոչել ԺԲ
դարն ամբողջ՝ ի պատիւ երկու Ներսէսներու²:

Մեկնութիւն Սաղմոսաց-ը այս մեծ գիտնական-հոգեւորա-
կանի երտասարդական երկերէն է, շարադրուած 1178-1181 տա-
րիներուն, 26-29 տարեկան հասակին³, «ի խնդրոյ միանձանց»⁴,
եւ իր դաստիարակին՝ Յովհաննէսի յորդորներով⁵:

1. ԱԼԻՇԱՆ Հ. Ղ., Հայապատում, Ս. Ղազար, Վենետիկ, 1901, էջ 414, ծնթ. 7:
2. ԱԼԻՇԱՆ Հ. Ղ., Շմորիալի եւ պարագայ իւր, Ս. Ղազար, Վենետիկ, 1873, էջ 285:
3. «Ընդարձակ եւ հոգելից գործ, եւ շատ զարմանալի, մանաւանդ իր գրած
ատեն տարիքին նկատմամբ» (ԱԼԻՇԱՆ Հ. Ղ., Հայապատում, էջ 420, ծնթ. 3):
4. «Մեկնեաց... եւ զՍաղմոսն Դաւթի, ի խնդրոյ միանձանցն որ բնակեալ էին
ի լերինն, յորում ինքն առանձնացեալ ճգնէր. զոր բացայայտեաց՝ եթէ
որով մտօք պարտ է մեզ զնոյն երգել: Զորմէ պատմեն, եթէ ի մեկնելն՝
սպասաւոր նորին տարեալ դնէր միանգամ յաւուրն ընդ երեկս՝ զհացն եւ
զսպասն ամանօք ի պատուհանն խցկանն, եւ ի միւսումն աւուրն երթայր
զմիւսն դնել, միշտ զնախ եղեայն անարատ ի տեղին գտանէր անթերի-
քանզի ունդով շատանայր»: (ԱԼԻՇԱՆ Հ. Ղ., (հրտ.) Ներքողեան եւ յի-
շատակ սուրբ եւ երիցս երանեալ տիեզերալոյց հօրն մերոյ Սրբոյն Ներսէսի
ամենիմաստ վարդապետի եւ արհի եպիսկոպոսի Տառնոնի, ի Հայապա-
տում, անդ, էջ 420):
5. «Իսկ հոգեւոր հայրն իւր եւ դաստիարակն Յովհաննէս՝ ի նստելն երբեմն

Այս երկը նոր դարազլուկ մը կը բանայ հայ մատենագրութեան բնագաւառէն ներս, որովհետեւ առաջինն է իր տեսակին մէջ՝ որ կը ձեռնարկէ Դաւիթի հարիւրյիսուն Սաղմոսները լրիւ մեկնաբանել:

Քրիստոնէութիւնը մուտք գործելով Հայաստան՝ անտարակոյս սորվեցուցած էր նաեւ սաղմոսերգութիւնը, աղօթքի այս հնաւանդ սովորութիւնը, որ Առաքելական Կանոններէն անգամ յանձնարարուած էր⁶: Այս պատճառով ալ սաղմոսները կը զբոսնեն հայ ծիսարանին, հաւատացեալներու շրթունքին եւ հայ պատանիի դասագիրքին մէջ:

Սաղմոսերգութիւնը դարձած է Հայ Եկեղեցւոյ ծիսական աղօթքի հիմնական առանցքը, օրական երէքէն մինչեւ ինն անգամ հասնելով անոր յաճախականութիւնը, իսկ կարգ մը վանքերու մէջ, ինչպէս Սաղմոսավանքի, Թանահատի⁷, Ուտակերաց⁸, եւն., գիշեր-ցերեկ անդադար աստուածային պաշտամունքը կը կատարուէր, եւ այդ պատճառով «մշտապաշտօնք» կը կոչուէին:

Սաղմոսները, սակայն, միայն վանականներու իւրայատուկ աղօթք-պարտականութիւնը չէր, այլ բոլոր հաւատացեալ ժողովուրդին՝ որ առ նուազն Առաւօտեան եւ Երեկոյեան ժամասացութիւններուն պէտք է մասնակցէր⁹: Այս բարեպաշտութիւնը կը գտնենք նաեւ կարգ մը աղօթասէր թագաւորներու, իշխաններու եւ հայ բանակի մօտ: Զենոբ Գլակ կը գրէ. «Արդ, ի նոյն աւանին ի գիշերին պաշտամանն, մինչ դեռ զօրհնութիւն երից

երբեմն առ նմա՝ քննէր զմիտս Սաղմոսացն, եւ ի լուծանելն՝ աղաչէր գրել զնոյն եւ թողուլ ի պէտս զկնի եկելոցն» (ՍԱՄՈՒԷԼ ՍԿԵՒՌԱՑԻ, պատմութիւն վարուց Ներսիսի Եպիսկոպոսի Երզնց Սաղմոսիս քննողի, ի ձայնապատում, անդ, էջ 416):

6. «Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին հաստատութեամբ եթէ ի պաշտաման եկեղեցւոյ ասացեն զսաղմոսս եւ զօրհնութիւնս Դաւթի, պաշտել օր ըստ օրէ յամենայն ժամ զմարգարէութիւնսն Դաւթի ՃԾ սաղմոս, որպէս եւ ասէն իսկ՝ օրհնեցից զՏէր յամենայն ժամ յամենայն ժամ օրհնութիւն նորա ի բերան իմում. եւ յօրէնս Տեառն խորհեցայց ի տուէ եւ ի գիւրդի. սաղմոս ասացից եւ ի միտ առից եւ լսելի արարից զճայն օրհնութեան նորա. եւ դարեալ սաղմոս ասացէք Աստուծոյ մերում եւ թագաւորին մերում սաղմոս ասացէք: (Կանոնք Առաքելականք Ա., Կանոն ԻԹ, էջ 25):
7. Տե՛ս ՕՐՊԵԼԵԱՆ Ս., Պատմութիւն Հայոց, Ա., Լա, 186:
8. «Ի Վայոց Ձորոյ կողմանն Ուտակերից վանք, որ Քարկոփ կոչի. եւ սոքա մշտապաշտօնք» (ՕՐՊԵԼԵԱՆ Ս., անդ, Բ. ԿԲ. 84):
9. «Եւ ամենայն այր կամ կին կամ մանկունք դատարկացեալք ի գործոյ, եւ այգուն եւ երեկուն խափանեացեն զաղօթս, ոչ ժամանելով յեկեղեցին ունկն դնելով սահմանական կարգաց. նզովեալ է» (Կանոնք Փիլիպպոսի, Կանոն Ը., էջ 116):

մանկանցն կատարէաք եւ թագաւորն [Տրդատ] առ մեզ էր ամենայն իշխանօքն ի յաղօթել»¹⁰:

Աւարայրի ճակատամարտէն առաջ «ի ժամ հաւուն ասելոյ՝ հրաման տային սուրբն Յովսէփ եւ Ղեւոնդ, հանդերձ ամենայն քահանայիւքն զպաշտօն կանոնին կատարել»¹¹ կը գրէ Ղազար Փարպեցի: Իսկ Վահան Մամիկոնեանի Սուրէնի դէմ ճակատամարտէն առաջ՝ «ամենայն զօրքն Հայոց, յորդոր սրտիւ խնդրելով յԱստուծոյ օգնութիւն, կատարէին զսահմանեալ ժամս գիշերոյն»¹²:

Յովհաննէս Բորեպիսկոպոս՝ Վարդ Ռշտունի իշխանի մասին հետեւեալը կը պատմէ. «Այս Վարդ եղեալ քրիստոսասէր ի տղայական տիոց մինչեւ ցկատարեալ ժամանակս, վարէր երկիւղիւն Աստուծոյ, այր խորհրդական եւ հանճարեղ, լի իմաստութեամբ եւ շնորհօքն Աստուծոյ, կեցեալ սրբութեամբ եւ պարկեշտութեամբ, խոնարհութեամբ, եկեղեցասիրութեամբ, պատուիրանասիրութեամբ, պաշտօնասիրութեամբ, զտիւ եւ ըզգիշեր ոչ պակասեցուցանէր ի տան իւրում զերգս աստուածային սաղմոսաց, կատարելով անխափան զեւթն անգամ սաղմոսն օրհնութեան Դաւթի, քահանայիւք եւ դաս դաս պաշտօնէիւք գեղգեղելով՝ առաքէր զհրեշտակական երգս ի բարձունս»¹³: Կիրակոս Գանձակեցի այսպէս կ'արտայայտուի Հասան իշխանի մասին. «այր բարեպաշտ եւ աստուածասէր... զպաշտօն տուրնջեան եւ գիշերոյ անխափան կատարէր՝ ուր եւ լինէր, իբրեւ զվանորայսն, եւ յիշատակ յարութեան փրկչին յաւուր միաշաբաթով՝ յոտանաւոր տքնութեամբ անցուցանէր անքուն»¹⁴: Կարելի չէ անտեսել նաեւ Ներսէս Շնորհալի մեծ Հայրապետին ձեռնարկը՝ Հռոմկլայի պահակներուն համար սաղմոսներէն քաղուած երգ հիւսելու¹⁵:

Միաժամանակ, Դաւթի Սաղմոսարանը այբուբենի ուսուցումէն ետք առաջին «դասագիրք»ը եղած է հայ ուսանողին¹⁶,

10. ԶԵՆՈՐ ԳԼԱԿ, Պատմութիւն Տառնոյ, Մ. Ղազար, Վենետիկ, 1832, էջ 44:

11. ՂԱԶԱՐ ՓԱՐՊԵՑԻ, Պատմութիւն Հայոց, Մ. Ղազար, Վենետիկ, 1933, ԼԸ, էջ 224:

12. ԱՆԴ, ՀԱ, էջ 417:

13. ԱԼԻՇԱՆ Հ. Ղ., Հայապատում, անդ, էջ 231:

14. ԿԻՐԱԿՈՍ ԳԱՆԶԱԿԵՑԻ, Պատմութիւն, Մ. Ղազար, Վենետիկ, 1865, էջ 145:

15. «... արար նա երգս եւ ուսոյց այնոցիկ որ պահէին զբերդն, զի փոխանակ վայրապար ձայնից զայն ասասցեն. որոյ սկիզբն է սաղմոսն Դաւթի, "Յիշեցի ի գիշերի զանուն քո Տէր". եւ այսպէս խորհրդաբար ըստ կարգի. Զարթիք փառք իմ. որ այժմ ասի յեկեղեցի ի ժամ գիշերային պաշտաման». ԿԻՐԱԿՈՍ ԳԱՆԶԱԿԵՑԻ, անդ, էջ 68:

16. Ինչպէս ցոյց կու տան ժԹ դարուն մանուկներու համար հրատարակուած

որ պարտադրուած էր անգիր գիտնալ 150 սաղմոսները՝ յիշատակութեան արժանի է Գրիգոր Խլաթեցիի ինքնանկարը՝ 1419 թուականի Աւետարանին¹⁷ մէջ, ուր ինքը, դասախօսը, նստած աթոռին՝ աջով բռնած է պնակիտը, որու վրայ կը կարդացուի՝ «Երանեալ է այր որ» առաջին սաղմոսի սկզբնաւորութիւնը, իսկ ձախ ձեռքին ունի ճպոտ մը, կարկառուն ու պատրաստ սխալները նշելու: Աշակերտ մը, կանգնած, կարդալ փորձելու վիճակի մէջ է, իսկ ետեւը, ծալապատիկ, ուրիշ աշակերտ մը կայ աջ ձեռքը բարձրացուցած՝ խօսք խնդրելու դիրքով:

Անհասկնալի եւ անհաւատալի կը թուի որ այսքան տարածուած ու հանրածանօթ եւ միաժամանակ խրթին Սաղմոսարանը Ներսէս Լամբրոնացիէ առաջ չէ ունեցած իր ամբողջական մեկնութիւնը, մինչ Քրիստոնեայ Արեւելքի եւ ընդհանուր Եկեղեցւոյ մէջ արդէն 222 եւ 247 թուականներուն Որոգիւնէս մեկնած է սաղմոսները, Եւսեբիոս Կեսարացիին 330 թուականին ամբողջական մեկնութիւն մը գրած է: Աստերիոս Սոփեստէսի ալ Հերոնիմոս կ'ընծայէ սաղմոսներու մեկնութիւն մը: Ամբողջական կամ մասնակի մեկնութիւններ ունին Աթանաս, Դիդիմոս Աղեքսանդրացի, Ապոլինար, Բարսեղ Կեսարացի, Գրիգոր Նիսացի, Եւագր Պոնտացի, Յովհաննէս Ոսկեբերան, Կիւրեղ Աղեքսանդրացի, Եսիբիոս Երուսաղէմացի, Դիողորոս Տարսոնացի, Թէոդորոս Մոպսուէստացի, Թէոդորէտոս, Ամբրոսիոս, Հերոնիմոս, Օգոստինոս:

Ներսէս Լամբրոնացիի Մեկնութիւն Սաղմոսացւը, ինչպէս վերեւ նշեցինք, նոր դարաշրջան մը կը բանայ հայ եկեղեցական գրականութեան մէջ: Այդ կու գար հսկայ պակաս մը լրացնելու, յագեցնելու մեծ ծարաւ մը հայ եկեղեցականին եւ ժողովուրդին: Հիացնող է Լամբրոնացիի այս երկին ունեցած օրինակութիւններու մեծ քանակը: Ներկայիս, մօտաւորապէս յիսուն օրինակ նախանձախնդրութեամբ կը պահուին զանազան Մատենադարաններու մէջ: Հետաքրքրական է անդրադառնալ թէ ինչպէս դարերու ընթացքին պատահած անհամար հրդեհներուն, կողոպուտներուն եւ աւերածներուն վերապրած են այսքան մեծ քանակութեամբ ձեռագիրներ, նշան այս երկին փնտռուած եւ փա-

"Հեգերէն", այսինքն հեգելու համար վանկատուած սաղմոսարանները (տե՛ս Սաղմոս, ա. Կանոն, Հեգերէն բաժանեալ ի պէտս մանկանց, Ս. Ղազար, Վենետիկ, 1804):

17. Երեւանի Մաշտոցի անուան Մատենադարան, ձեռ. 3714, 14բ:

փաթեղի ըլլալուն¹⁸։ Թուականներն ստուգելով՝ կը տեսնենք թէ բոլոր դարերու ընթացքին կատարուած են ամբողջական եւ մասնակի օրինակութիւններ, մինչեւ իսկ տպագրութեան պատրաստութիւն մըն ալ տեսած է Յովհաննէս վրդ. Ամասիացին¹⁹ 1785-ին՝ Ամսդերտամի մէջ կատարուելիք, որ սակայն բնաւ չէ իրագործուած։

Ներսէս Լամբրոնացիի Մեկնութիւն Սաղմոսացի կարեւորութիւնը տեսնելով նպատակայարմար նկատեցինք, իր մահուն ութհարիւրամեակին, անդրադառնալ այս երկին մասին։

Զեռագրական այս հսկայ աւանդը ուսումնասիրելով քննական հրատարակութիւնը պատրաստել՝ այս է մեր հիմնական նպատակը, որու իրագործումին համար արդէն որոշ աշխատանք տարուած է։

Հիմնականին մէջ, աշխատանքներու ներկայ փուլին կրնանք ենթադրել ձեռագիրներու երկու խմբաւորում. առաջին խումբ մը կարելի է հաւաքել Ներսէս Լամբրոնացիի նախագաղափարին առաջին օրինակութեան շուրջ, կատարուած հեղինակին կենդանութեան՝ Սամուէլ Սկեւոսցիի ձեռքով, բնագրի յօրինումէն միայն ութ տարի ետք։ Իսկ երկրորդ խումբ մը կը կազմեն վրիպակներով լեցուն սկզբնագիրէ մը առաջացած ձեռագիրներ։

Ներսէս Լամբրոնացիի Մեկնութիւն Սաղմոսացի ձեռագիրներու բաղդատութեամբ քննական հրատարակութիւնը պատրաստելը միայն նպատակ չունի Նախնեաց մատենագրութեան զրադարանը ճոխացնել նոր հրապարակումով մը, որ ինքնին բաւարար խթանիչ եւ արդարացուցիչ պատճառ կրնար ըլլալ, այլ յատկապէս կ'ուզէ սատարել ներկայ դարուս մեր տառապած հայ ազգի հոգեւոր վերելքին եւ լուսաւորութեան։

Հ. ՍԵՐՈՒԲ ԶԱՄՈՒՐԼԵԱՆ

18. Հետաքրքրական է տեսնել թէ ինչպէս 1653ին Զուղայեցի վաճառական մը Պոլսոյ մէջ անձամբ կ'օրինակէ Սաղմոսի մեկնութիւնը։ «Արդ ես վերջին ծնունդս կանանց, յետեալ ամենայն մարդկան Զուղայեցի շատայշրջող վաճառական. Զաքարիա ցանկացող եղէ եռափափաք սիրով, մեկնութեան սաղմոսի, զոր մեկնեալ է երիցս երանեալ սուրբ վարդապետն Ներսէս որ է Լամբրոնացի, ետու գրել ի ըստամպօլ. կէս մի ես գրեցի որչափ որ իմ կարն էր»։ Յիշատակարան Երեւանի Մատենադարանի ձեռ. թիւ 1177։
19. Մայր Յուցակ Հայերէն Զեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վեմետիկ, ՃԵՄՃԵՄՆԱՆ Հ. Ս., (հրտ.), Հտ. 2, Ս. Ղազար, Վենետիկ, 1996, ձեռ. թիւ 1013, սինակ 1166։